

російське!); і коли Роман Шпорлюк заявляє, що 1991 року “вперше в історії людства виникли три слов'янські держави”, – то все це пояснюється не лише елементарною науковою недбалістю чи фатальним нерозумінням українського контексту. Головне джерело кумедних недоречностей – архаїчна методологія, яка протиставляє національну ідентичність націоналізму, а цей останній тлумачить як ідеологію етнічної винятковості.

Всупереч твердженням Нордберга і Кузьо, наявні відмінності між Білоруссю та Україною насправді поступаються їхній типологічній подібності як посткомуністичних держав із переважно радянським населенням, креольською владою та інтелектуалами, налаштованими на формування модерних націй. І саме у працях Тараса Возняка, Георгія Касьянова, Максима Стріхи та Ярослава Грицака відтворено й стан української націогенези, і її теоретичні підвалини, й ідеологію сучасної політичної нації, вичерпно описаної концепцією “громадянського націоналізму”, запропонованою Миколою Рябчуком. у своєму емоційному есе про українців Берестейщини “Тут була Україна” Наталка Бабіна подає особистісний, “теплій” вимір усвідомлення особою та спільнотою власної окремішності та унікальності. Цей шлях до себе починається із запитання “Хто я/ми є?” і приводить до індивідуального та національного самовизначення.

На погляд із Києва, виданий у Мінську український номер “ARCHE” має вигляд спільного послання інтелектуалів центральноєвропейського кола – цього субцивілізаційного простору між Мюнхеном та Ялтою, цієї Місга Еуропа / Малої або Внутрішньої Європи. Історичний досвід і білорусів (які теж є наддніпрянцями), і українців (які так само є середньоевропейцями) містить, серед іншого, пам'ять про регулярне чергування західної інтервенції та східної навали. Тому, приміром, білорус Славамір Адамович переживає “Каханьне пад акупацыяй”, а молодший за нього на 12 років українець Сергій Жадан розмірковує над “Перевагами окупаційного режиму”. Але вже саме усвідомлення можливості чергової “зачистки” уявленої спільноти, з якою себе ототожнюєш, просте відчуття загрози власного розчинення в євразійській мряці, розуміння небезпеки перетворення неповторного культурного змісту на глобальне сіреньке ніщо виявляється потужним стимулом до мобілізації національних еліт Міжмор'я. Й український номер білоруського журналу лише одна із форм духовного спротиву центральноєвропейців, своєрідна декларація їхніх намірів залишитися собою.

Віталій ПОНОМАРЬОВ

Головащенко С.І. Бібліознавство. Вступний курс: навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 496 с.

Буремне сьогоднішнє спонукає нас в усьому вбачати авантюрний сюжет. Одразу ж зауважимо, що в значенні терміна “авантюрний”, не міститься жодного сенсу, який заслуговував би осуду з етичної точки зору. Більше того, цим терміном ми позначатимемо ту чесноту, якої вимагає сучасне буття від будь-кого, хто наважився діяти у цьому бутті самостійно, а саме –

готовність зустрітися із непередбачуваними наслідками власних вчинків. Щоправда, ця самостійність донедавна активно засуджувалась і навіть нині часом така позиція приховується за лаштунками всіляких систем, наприклад, таких як “наука”, “держава”, “демократія” тощо. Але ж ми люди розумні й знаємо, що без реального людського втручання навіть камінь не посунеться з місця. Отже, не так-то й складно зрозуміти, де “система”, а де людська праця. Саме про це ми й збираємося порозмірковувати докладніше.

Зокрема, маємо на меті висловити деякі міркування з приводу стану релігієзнавства в Україні й про окремі помітні книжкові новинки у цій галузі. Та ці міркування, вочевидь, виявилися б недоречними й малозрозумілими, якщо не зробити перед тим декотрі зауваги стосовно того стану, в якому перебуває академічне гуманітарне знання в нашій державі, зокрема й релігієзнавство. Термін “академічне”, на жаль, нині є синонімом терміна “державно-фінансоване”. Газети, якщо мають намір чимось трошки, але не дуже, дорікнути владі, то пишуть, що держава погано фінансує науку. Якщо ж держава хоче залучити голоси виборців, то вона, зокрема, обіцяє, що поліпшить її фінансування. Заздалегідь відомо, що всі заяви такого типу не матимуть жодних наслідків, і з нашої точки зору це вельми доречно. Тепер якось не люблять згадувати, що більшість академій, або ж інших наукових закладів, зокрема і в Україні, набагато, іноді в кілька разів старші від сьогоднішніх держав, а отже, колись вони сторіччями (!) існували без державної підтримки. І зовсім не люблять згадувати славнозвісний вислів Френсіса Бекона “фундатора новоєвропейської науки”, як його називають у наших підручниках. Це він сказав: *knowelge is power*, що у правдивому перекладі з англійської означає – “знання – це влада”, тобто виходить, що людині, яка має знання, жодна інша влада не дуже то й потрібна, вона сама собі влада, сама собі держава і уряд. Але у нас демократія, отже, про це – тс-с-с, анічирк!

У демократичному суспільстві існування гуманітарного знання, тобто такого знання, що не дає передбачуваного економічного прибутку, має свої неповторні особливості. Безперечно, що фінансування таких дослідницьких проектів із боку держави є “авантюрою” у зазначеному нами вище сенсі цього терміна, адже наслідки цих витрат складно передбачити. Безперечно, що державна підтримка науки підтримує авторитет держави, тобто є постійно діючою PR-акцією, але й у такій якості її корисність лишається таїною. Але нас тепер цікавитиме не сам суспільний і економічний стан науки, а те, як він впливає на самих науковців і зміст наукових досліджень. Отже, з одного боку, наука конче необхідна, бо без неї не буває демократії, а з іншого боку, навіщо вона реально потрібна та якої користі від неї чекати – не дуже зрозуміло. Виходить, основне призначення науки – існувати на благо і во славу..., й уся її діяльність має спрямовуватися на доведення й унаочнення факту існування. Остання істина, досяжна для нашого розуміння, полягає в тім, що вода має бути мокрою, сало – солоним, а наука – науковою. Ця істина є однією з небагатьох, щодо якої вдається досягнути суспільної згоди.

До того ж, вона сама по собі є інтелектуальним досягненням (порівняно з попередніми часами – справді так!) і основою наших кращих сподівань на майбутнє.

Упродовж останніх двох років в Україні вийшло кілька помітних книжок із релігієзнавства, серед яких насамперед підручник “Академічне релігієзнавство” за редакцією А. Колодного, а також курси лекцій “Історія християнства” та “Біблієзнавство” С. Головащенко. Ці видання, безперечно, заслуговують на те, щоб називатися першим поколінням постатеїстичних підручників із релігієзнавства в Україні. Найголовніша мета, якою опікуються їх автори – донести до читача, насамперед, до студентської молоді якомога більше правдивої й неупередженої інформації з найрізноманітніших питань стосовно релігії й навколо неї. Значною мірою ця ідея покладена в основу всіх цих видань, хоча й реалізована там по-різному й у різний спосіб. Зрештою, це й не дивно, з огляду на те, що це справді “перше покоління” сучасних вітчизняних підручників. Автори “Академічного релігієзнавства” пішли, здається, найпростішим шляхом, зібравши у велетенську (близько 850 стор.) книжку цілу купу окремих матеріалів з усіх галузей, так чи інакше дотичних до релігієзнавчої тематики. Під терміном “академічне”, винесеним на обкладинку фоліанта, згодом, слід розуміти цю всеосяжність, ідею якої укладачі, мабуть, запозичили у біблійного Ноя. Та саме це запозичення навряд чи можна вважати вдалим, оскільки через величезну кількість розділів, автор кожного з них був змушений обмежитися коротким викладом своєї теми. Вийшло щось на зразок “енциклопедії вступів” до різних, іноді не досить пов’язаних між собою досліджень. Проте, неможливо заперечити, що саме такий підхід репрезентує сучасний “академізм” в Україні, оскільки він відображає структуру навчальних програм у провідних навчальних закладах. Якщо додати до цього дуже “академічний”, тобто замежево сухий і нудний стиль викладу матеріалу, то портрет сучасної гуманітарної науки, якою можна лише пишатися, але яку неможливо збагнути (як бачимо, перше цілком можливе без другого), виявиться цілком довершеним.

Вдалішим здається нам підхід викладача Києво-Могилянської академії С. Головащенко, застосований у двох його найновіших підручниках. Він значно чіткіше визначає як предмет свого викладу, так і те, для кого цей виклад призначається. Наприклад, посібник “Історія християнства” є виданням курсу лекцій, а відтак розрахований на опрацювання студентами, котрі слухають відповідний курс у Києво-Могилянській академії, чи в іншому навчальному закладі, де такий курс читається. Таке конкретне призначення визначає й конкретний спосіб викладу матеріалу. Слід сказати, що виклад цього й подібних до нього курсів у наших навчальних закладах є складною проблемою перш за все через те, що адміністративно-організаційне облаштування навчання, зорієнтоване на засвоєння (запам’ятовування) інформації, що подається у формі учбового матеріалу. Тобто, успішним

вважається той студент, якому вдається запам'ятати більшу кількість фактів (іноді просто імен, термінів та вербальних формул), що подаються для такого засвоєння. У європейській педагогіці цей метод, що спирається на уявлення про свідомість як "чисту дошку", було відкинуто у другій половині позаминутого століття. Проте в умовах "державної підтримки" науки, тобто відсутності реальної конкуренції між навчальними закладами, створюються такі умови, коли подібні архаїчні уявлення можуть функціонувати в якості припустимих необмежено довго. Викладач, навіть усвідомлюючи усю недосконалість такого "інформативного" підходу, змушений працювати в цих рамках. На честь автора "Історії християнства" слід зауважити, що в цих межах він зробив, здається, все, що було можливо зробити. Інформація, подана у цьому виданні, на відміну від цілої низки аналогічних робіт інших авторів, є достовірною, максимально повною в межах обраної рубрикації, та зручною для використання. Можна було б закинути авторові, що заради цієї інформаційної повноти й щільності довелося пожертвувати "зв'язністю" й неповторною атмосферою, яка властива лекціям у Києво-Могилянській академії, де студенти, зазвичай, бувають не просто "слухачами", але й активними співавторами курсів. На жаль, у "паперовій" версії курсу, цього не відчувається.

Неважко здогадатися, що саме такі теми, як історія релігії, зокрема християнства, найгірше вкладаються в "інформаційну" концепцію навчання, адже йдеться про історію існування такого багатомірного явища як віра й релігійний культ. Такий виклад може виявитися вдалим лише при наявності істотного філософського підмурка, на ґрунті якого давалося б пояснення того, як існують та розвиваються культ, догматика, система теологічних уявлень, Церква як суспільний інститут і т. ін. Якщо судити з рівня опрацювання матеріалу, автор достатньо знається на цих питаннях, але чомусь, можливо, через обмеженість обсягу, вони не увійшли в цей підручник. Хотілося б, щоб наступні видання були розширені за рахунок цих тем. Неважко помітити, що при роботі над цією книжкою, як і в "Біблієзнавстві" автор, перш за все, намагався подати якомога більше точних і неупереджених відомостей про історію християнства. І це є великою заслугою, особливо з огляду на те, що новітні "пророки" й сектанти постійно прагнуть цю історію фальсифікувати, користуючись недостатньою освіченістю пересічних людей у питаннях релігії. Проте, зворотнім боком, й певною мірою, негативним наслідком такого підходу є зниження рівня єдності викладу сюжету. Книжка має вигляд, скоріше, словника-довідника, де увага зосереджується на фактах і подіях, тоді як їх взаємозв'язок іноді лишається поза межами викладу. Це, звичайно, аж ніяк не зменшує її цінності, не ставить під сумнів якість виконаної автором роботи, але змушує замислитися над тим, яким мав би бути справді, *систематичний*, як казали колись, виклад того ж самого матеріалу. Історія, звісно, не зводиться до фактографії, і навіть не з неї починається. Будь-яка історіографія спирається на певні уявлення про пріоритети знання, про ті чи інші принципи виокремлення й

упорядкування історичного матеріалу. Історик не може не мати своєї позиції, спираючись на яку він веде оповідь, групує факти й робить ті чи інші висновки. Відтак, будь-яка оповідь є недовершеною, вона створює можливість для інших оповідей про те ж саме. Що ж до історії християнства, то тут справа іще заплутаніша, адже йдеться не просто про “історію ідей”, встановлення й взаємовплив яких уже є досить складною річчю, а саме таких ідей, які репрезентуються у вигляді доконечних істин, що мають надприродне походження й не можуть бути перевірені засобами людського розуму. Християнство на сьогодні позиціонує себе й визнається більшістю дослідників як світова релігія, як один із провідних чинників історії Європейської цивілізації. Та його реконструкція як цілісної системи уявлень є складною проблемою. У цьому питанні п. Головащенко пішов традиційним шляхом, тобто, беручи за орієнтир те, що й самі християни вважають найважливішими етапами своєї історії, намагаючись дивитися на традицію з точки зору її самої. Така позиція, звісно, є привабливою з огляду на її автентичність, та лояльність до загальновизнаних поглядів. До того ж, вона є “зручною”, тобто дозволяє оминати окремі гострі кути й ті епізоди, що вважаються проблематичними, посилаючись на їх канонічне тлумачення. У викладі автора християнське вчення та устрій християнського життя являє собою цілісність, що лише подекуди порушується ересями та розколами. Та при детальнішому розгляді виявляється, що практично вся його історія, починаючи від навернення Апостолів і до нашого часу є суцільною низкою непорозумінь, перетлумачень, незбагнених відкриттів і непоправних втрат. Для того, щоб, незважаючи на всі ці непорозуміння християнство зберігало й постійно поновлювало свою ідентичність, протягом століть зачіпаючи душі людей своїм Благовістям, справді потрібна Божа сила й премудрість. Парадоксальність і алогічність історії християнства свідчить про істинність того вчення, а надто – того Духу, яке воно несе у світ.

В іншому підручнику п. Головащенко, а саме – у “Біблієзнавстві” інформативний акцент виявився значно доречнішим, аніж будь-де. Слід сказати, що у світовій гуманітарній науці біблієзнавство є чи не найдавнішою й однак завжди актуальною галуззю, в рамках якої щорічно з’являються численні нові роботи. Українське біблієзнавство до цього часу розвивалося переважно в діаспорі, а роботи видані в Україні, почали з’являтися тільки останнім часом. У рецензованій праці, яка була заявлена автором як “вступний курс” викладаються найголовніші загальні принципи біблієзнавчої науки, стисло, але цілісно подається історія Біблії як Святого Письма та як літературного явища, окреслюються основні напрямки сучасного біблієзнавства. Як на нашу думку, ця, безперечно, потрібна книжка мала б з’явитися десь років п’ять, якщо не десять тому, іще на початку демократичних зрушень у суспільстві. Із того часу виросло ціле покоління людей, які отримали свій перший досвід спілкування із Вічною Книгою з рук різних, іноді дуже малоосвічених й вельми упереджених сектантів. На той час така книжка могла б стати не тільки бестселером, але й

реальною зброєю у боротьбі за спасіння людських душ, врятувала б багатьох від сумнозвісного Білого Братства, та незліченних трагедій і психічних розладів. І тепер, коли ми тримаємо в руках це ошатне, справді дуже якісне й приємне видання, тінь тих часів, присмак тих втрат усе ж відчувається...

“Біблієзнавство” п. Головащенко демонструє той рівень освітнього опрацювання й подання однієї конкретної теми, якого іще бракує більшості вітчизняних підручників і навчальних видань. Ця книжка в жодному разі не є спеціально-науковою, чи вузькофаховою, оскільки в доступній формі містить відомості, котрі має знати кожна сучасна освічена людина. До того ж, вона супроводжується докладною бібліографією, довідковим матеріалом, й навіть списком адрес інтернет-сайтів, за допомогою яких читач може практично безконечно поглиблювати свої знання про Біблію. Вона також не є конфесійно упередженою, адже автор усюди ревно дотримується історичної фактичності. Можна було б дорікнути йому, що він знов-таки прагне всюди віднайти “середній шлях”, відшукати рівнодіючу багатьох векторів інтерпретації, але з точки зору обраного ним методу й мети викладу це здається цілком доречним.

Сильною і досить нетиповою рисою для вітчизняних видань є мультилінгвізм автора. Усі значущі терміни він наводить мовою оригінального тексту, вказуючи, де це потрібно, варіанти перекладу. Проблема перекладів біблійного тексту в цілому, а також історія цих перекладів та пов'язаних із цим історичних колізій розглядається в окремому розділі. На особливу увагу також заслуговують розділи, присвячені історії манускриптів та видань Біблії. Завдяки цим розділам читач може відчути зв'язок між духовною та матеріальною історією, уявити собі, наскільки різним може бути навіть самий спосіб читання священних текстів у різні часи. Зрештою, це відчуття різниці, відчуття дистанції і є тим, заради чого ми прагнемо пізнавати минуле, адже у цій дистанції ми відкриваємо не стільки віддаленість, скільки простір мислення, простір духовних можливостей, ту глибину, що чинить спротив плоским і стандартним схемам споживацької повсякденності.

Книжок про релігію, написаних вдумливо і “без фанатизму” в Україні поки що мало. Але вони дуже потрібні. Нам потрібне нове знання, котре б поєднувало в собі інтелектуальний досвід традиції із здатністю енергійно й влучно реагувати на реальні події та нові обставини, не втрачаючи свого інтелектуального рівня, не вдаючись до спрощень заради здобуття дешевої популярності. На сьогодні в Україні реально існує ціле покоління людей, які хочуть і здатні до складної інтелектуальної роботи, до розуміння багатомірних явищ. Наша наука суттєво заборгувала перед цим поколінням. Ті книжки, про які ми тут розмірковували, є лише першим, але вже відчутним внеском у відшкодування цієї заборгованості. Через них ми маємо надію на те, що невдовзі наша наука перестане “виживати”, виключуючи подачку у влади, а збагне, в чім її власна сила, і де її гідне місце в суспільстві.